

Prof. dr hab. JERZY POGONOWSKI
Zakład Logiki i Kognitywistyki UAM
pogon@amu.edu.pl

OCENA

ROZPRAWY DOKTORSKIEJ

PANI MGR MAGDALENY KRZYŻANOWSKIEJ

Epistemic Modality in Amharic

1 Uwagi wstępne

Oceniana poniżej praca to rozprawa należąca tematycznie zarówno do językoznawstwa ogólnego jak też do językoznawstwa amharskiego. Przedstawione w niej analizy składniowe oraz semantyczne dotyczą języka amharskiego, czynione są jednak z wypracowanej przez Autorkę perspektywy teoretycznej, która może być stosowana również w przypadku innych języków. Moja ocena będzie ograniczona do warstwy teoretycznej pracy. Nie będąc specjalistą w dziedzinie językoznawstwa amharskiego, nie będę wypowiadał się na temat ustaleń Autorki bezpośrednio dotyczących języka amharskiego. Skupię się natomiast na teoretycznych propozycjach Autorki oraz ich znaczeniu dla językoznawstwa ogólnego.

2 Treść rozprawy

Na treść rozprawy składa się, poza *Wstępem* oraz *Konkluzją*, sześć obszernych rozdziałów:

1. *The Amharic language.*
2. *Epistemic modality: theoretical and methodological preliminaries.*
3. *Concepts and approaches to epistemic modality: state of the art.*

4. *The inventory of Amharic epistemificators.*
5. *Semantics of Amharic epistemificators.*
6. *Interaction between epistemificators and other non-modal categories.*

W kilkustronicowym *Wstępie* Autorka ciekawie pisze o swoich inspiracjach do zajęcia się problematyką modalności epistemicznych oraz zwięźle przedstawia cel rozprawy.

Rozdział pierwszy dostarcza informacji na temat języka amharskiego. Przede wszystkim znajdujemy tu ustalenia dotyczące struktury gramatycznej tego języka. Ponadto, zamieszczono w nim informacje na temat amharskiej tradycji literackiej oraz roli pełnionej przez amharski w rozważanym regionie geograficznym.

Bardzo ważny dla całości rozprawy jest rozdział drugi, w którym Autorka przedstawia swoje podejście do modalności epistemicznych. Stanowi on trzon teoretyczny pracy. Modalności epistemiczne ujmuje Autorka jako ocenę przez mówiącego jego niepełnej (niedostatecznej) wiedzy w stosunku do wygłaszanego stwierdzenia (lub sądu; a w terminach używanych przez Autorkę: propozycji). Owe oceny umieszczane są na skali: od pełnej wiedzy do jej braku (całkowitej ignorancji). Autorka nawiązuje tu do propozycji polskich językoznawców: Andrzeja Bogusławskiego oraz Magdaleny Danielewiczowej. Pani MAGDALENA KRZYŻANOWSKA dokonuje następnie systematyzacji pojęć związanych z modalnościami epistemicznymi, definiując kolejno następujące terminy:

1. *epistemifikator*: modalne wyrażenie epistemiczne;
2. *epistemizujący*: nadawca zmodalizowanego epistemicznie wypowiedzenia;
3. *epistemizowany*: treść wypowiedzenia zmodalizowanego;
4. *nadrzędnik epistemizowanego*: czasownik nadrzędny epistemizowanego;
5. *nadrzędnik epistemifikatora*: czasownik nadrzędny epistemifikatora.

Autorka w sposób klarowny przedstawia stosowane w pracy lingwistyczne procedury badawcze. Są to: testy substytucji oraz falsyfikacji względnie weryfikacji, wykorzystanie wymiarów oraz składających się na nie cech, a także analiza struktury tematyczno-rematycznej zdań. W rozprawie przeprowadzane są zarówno analizy składniowe, jak i semantyczne, zaś stosowana w obu przypadkach terminologia jest konsekwentnie rozdzielona.

Kolejna propozycja teoretyczna Autorki to klasyfikacja wszystkich epistemifikatorów amharskich na cztery ich typy:

1. *gramatyczne;*
2. *leksykalne;*
3. *łącznikowe;*
4. *parentyczne.*

Poszczególne typy zostają precyzyjnie zdefiniowane oraz są ilustrowane przykładami ich wystąpienia. Autorka wskazuje również na możliwość wydzielenia w nich stosownych podtypów.

Pani MAGDALENA KRZYŻANOWSKA podaje dalej w tym rozdziale kryteria, pozwalające wyodrębnić epistemifikatory. Kryteria te mają postać trzech reguł, opisanych w sposób wyraźny i stanowiących, że:

1. epistemifikator powinien być rozważany wraz ze swoimi argumentami;
2. epistemifikator powinien odnosić się do stanu i mieć formę czasu teraźniejszego (*gdy jest czasownikiem*);
3. epistemifikator powinien posiadać pierwszoosobowy podmiot semantyczny (*gdy jest frazą czasownikową, rzeczownikową lub przymiotnikową*).

W rozdziale trzecim Autorka wykazała się bardzo dobrą znajomością literatury przedmiotu, uwzględniając zarówno pozycje klasyczne, jak i najnowsze opracowania. Trafnie dobrała stanowiska odnoszące się do modalności prezentowane w logice modalnej. Wnikliwie omówiła podejścia lingwistów do problematyki modalności oraz innych pojęć związanych z modalnościami. Dokonała też przeglądu dotychczasowych badań nad modalnościami w języku amharskim.

Pozostałe trzy rozdziały rozprawy dotyczą już bezpośrednio analizy amharskich modalności. W rozdziale czwartym dokonana zostaje analiza składniowa (morfosyntaktyczna) wymienionych wyżej czterech rodzajów epistemifikatorów – łącznie Autorka analizuje około 70 takich epistemifikatorów, wraz z przykładami ich użycia, eksplikacją ich znaczeń oraz komentarzami teoretycznymi.

Rozdział piąty poświęcony jest analizie semantycznej epistemifikatorów amharskich. Autorka przedstawia propozycję ośmiu wymiarów epistemicznych, które wykorzystuje w tej analizie, wraz z charakterystyką składających się na nie cech. Lista wymiarów wygląda następująco:

1. *epistemizujący eksplicytny bądź implicytny;*
2. *sposób włączenia epistemizowanego oraz epistemifikatora w zdanie;*

3. *epistemifikatory konkretne bądź abstrakcyjne;*
4. *epistemifikatory osobowe bądź nieosobowe;*
5. *stopień siły epistemicznej;*
6. *źródło oceny epistemicznej;*
7. *ocena aksjologiczna;*
8. *zorientowanie czasowe.*

Warto podkreślić, że użycie zaproponowanych wymiarów oraz składających się na nie cech czyni analizy semantyczne niezwykle przejrzystymi, wprowadza ład teoretyczny i ma walory wyjaśniające.

W rozdziale szóstym Autorka bada związki między modalnościami epistemicznymi a innymi kategoriami, a mianowicie czasem gramatycznym oraz negacją. Ustalenia Autorki dotyczące interakcji między tymi kategoriami przyczyniają się do głębszego zrozumienia jak działa *maszyneria semantyczna* języka amharskiego.

W krótkiej konkluzji kończącej rozprawę Pani MAGDALENA KRZYŻANOWSKA podsumowuje wyniki swoich badań, słusznie zwraca uwagę na ich oryginalność oraz wymienia niektóre problemy, które zasługują na dalsze badania.

Analizowane przez Autorkę przykłady amharskie zaczerpnięto z trzech rodzajów źródeł: tekstów literackich, artykułów prasowych oraz tekstów mówionych. Wszystkie źródła opisane zostały na stronach 443–447 rozprawy. W sumie jest tych przykładów kilkaset, numerowanych osobno wewnątrz każdego rozdziału. Zarówno znaczna liczba rozważanych przykładów, jak i fakt, że nie są one sztucznie tworzone, lecz pobrane z niezależnych źródeł, stanowią mocną podstawę do uznania obiektywnego charakteru branego pod uwagę materiału językowego, co oczywiście jest zaletą rozprawy.

Pod względem edycyjnym maszynopis rozprawy przygotowany został perfekcyjnie. Zauważyłem jedynie jedną drobną usterkę: punkt 3.2.9. występuje w maszynopisie po punkcie 3.2.10. Prezentacja przykładów jest przejrzysta i konsekwentna: każde zdanie zapisane jest w piśmie etiopskim, zaopatrzone w transkrypcję, opatrzone anotacją gramatyczną oraz przetłumaczone na język angielski. Podano wszystkie spisy (tabel, rysunków, skrótów), omówiono zasady transliteracji, wyliczono listy źródeł (korpusy), załączono streszczenia: w języku angielskim oraz polskim. Bardzo pożyteczny jest leksykon amharskich wyrażen modalnych, umieszczony na stronach 435–442. Bibliografia liczy 21 stron i sporządzona została bardzo starannie.

3 Oryginalne osiągnięcia Autorki

Oceniana rozprawa zawiera znaczące osiągnięcia badawcze. Składają się na nie przede wszystkim własne propozycje teoretyczne Autorki, ale także wielki nakład pracy z konkretnym materiałem językowym, dający w efekcie uporządkowany obraz badanych zagadnień.

Do najważniejszych oryginalnych dokonań Autorki rozprawy należą, moim zdaniem:

1. *Skrupulatna analiza obszernego materiału językowego.* Z podziwem myślę o ogromie pracy, którą wykonała Autorka przygotowując rozprawę. Należy przy tym mocno podkreślić, że nie była to praca odtwórcza ograniczająca się do zestawienia kolekcji przykładów. Zbierając i porządkując dane językowe, Autorka w wielu miejscach podaje własne interpretacje zauważonych zjawisk składniowych i semantycznych (zob. np. strony 161 i 309), nie stroni też od uwag natury historycznej i typologicznej. Żaden z podawanych przykładów nie został potraktowany pobieżnie, wszystkie uzyskały kompletną anotację i zaopatrzone zostały w wyczerpujące komentarze.
2. *Dokonanie podziału modalności w amharskim.* Oryginalną propozycją teoretyczną Autorki jest przedstawienie typologii modalności epistemicznych w języku amharskim (gramatyczne, leksykalne, łącznikowe, parentyczne), wraz z dalszymi, bardziej subtelnymi, rozróżnieniami. W ten sposób Autorka ustanowiła pewien standard teoretyczny, do którego powinny odnosić się kolejne prace z językoznawstwa amharskiego. Dodać należy, że kryteria proponowanego podziału są przejrzyste i nie budzą wątpliwości.
3. *Propozycja opisu semantyki wyrażen modalnych w terminach wymiarów.* Jak już pisałem powyżej, parametryczny opis semantyki modalności epistemicznych zaproponowany w rozprawie wprowadza ład w amharski pejzaż semantyczny. Takie podejście znacząco ułatwia śledzenie zależności między strukturą składniową a zjawiskami semantycznymi. Uważam podejście Autorki za wzorcowe.
4. *Rzetelna i konsekwentna metodologia prowadzonych badań.* Rozprawa przestrzega norm poprawności metodologicznej, wszystkie używane pojęcia uzyskują precyzyjne definicje, stwierdzenia są należycie uzasadniane. Wyraźnie wyliczono wykorzystywane procedury badawcze i korzystano z nich w sposób poprawny. Sądzę, że nawet tak nieznośnie wymagający czytelnicy, jakimi bywają logicy, nie powinni mieć żadnej okazji do stawiania zarzutów wobec konstrukcji rozprawy, przeprowadzanych w niej argumentacji oraz formułowanych wniosków.

5. *Umiejętne wykorzystanie technik analizy językoznawczej.* W wielu miejscach rozprawy Autorka umiejętnie i w pomysłowy sposób wykorzystuje anon-sowane wcześniej procedury badawcze (testy substytucji oraz falsyfikacji względnie weryfikacji, wykorzystanie wymiarów oraz składających się na nie cech, a także analizę struktury tematyczno-rematycznej zdań). Za istotne uważam podkreślenie faktu, że w ocenianej rozprawie aparat teoretyczny adekwatnie zdaje sprawę z zależności wykrywanych w obiektywnie zebrany-m materiale językowym. Nie mamy więc tutaj do czynienia z sytuacją, gdy sztucznie budowane przykłady mają potwierdzać spekulacje teoretyczne: w przypadku rozprawy Pani MAGDALENY KRZYŻANOWSKIEJ oryginalna *Teoria* zmierzyła się z obiektywną *Rzeczywistością Językową* i wyszła z tej próby zwycięsko.

4 Uwagi dodatkowe

Lektura rozprawy dała mi asumpt do kilku refleksji. Przedstawię niektóre z nich, sugerując, iż Autorka mogłaby odnieść się do nich podczas publicznej obrony roz-prawy. Są to uwagi zarówno o treści lingwistycznej, jak też wiążące się z logiką oraz jej ewentualnymi zastosowaniami w lingwistyce oraz potencjalnymi inspi-racjami, które dla logiki mogą płynąć z rozważań językoznawczych.

1. *Wiedza czy przekonania?* Autorka pisze, że akceptuje stanowisko polskich językoznawców (Andrzeja Bogusławskiego, Magdaleny Danielewiczowej), wedle którego modalności epistemiczne w językach etnicznych wyrażają stopnie niewiedzy w odniesieniu do stwierdzanych sytuacji. Wydaje mi się, że powinniśmy odróżniać *wiedzę* (posiadanie wiedzy, jak często mówi się współcześnie) od *stwierdzania* wiedzy (stwierdzania, że posiada się wie-dzę). Wedle dość powszechnie akceptowanego w epistemologii stanowiska, wiedza to uzasadnione prawdziwe przekonanie (*justified true belief*). Sądzę, że samo *stwierdzanie* wiedzy (myślenie że, przypuszczanie, podejrzewanie, obawianie się, itd.) to *wyrażanie przekonań*, które mogą być trafne lub nie-trafne, a także w różnym stopniu uzasadnione. Autorka pisze w interesujący sposób o źródłach oceny epistemicznej na stronach 283–292 rozprawy, uznaj-ąc za takie źródła: percepcję, wnioskowanie oraz intuicję i pokazując, jakie środki językowe są w amharskim w poszczególnych sytuacjach wykorzysta-wane.

W jednej z moich prac (*Extremal Axioms*, w druku) proponuję typologię przekonań ze względu na ich wartość prawdziwościową oraz stopień i rodzaj uzasadnienia. Pierwszy stopień tych rozróżnień wygląda następująco:

Justified	True	Example:
yes	yes	knowledge
yes	no	illusion
no	yes	intuition
no	no	prejudice

Jestem ciekaw czy tego typu rozróżnienia znajdują jakieś odzwierciedlenie w badanym przez Autorkę materiale językowym.

2. *Kompletność listy wymiarów.* Autorka pisze w *Konkluzji*, że najpierw dokonywała analizy semantycznej modalności amharskich, a dopiero potem zaproponowała ich opis w terminach wymiarów. Zgadza się z Autorką, że wymiary to twory teoretyczne proponowane przez badaczy i że lista wymiarów powinna być sporządzana dla każdego języka z osobna. Nie napawa mnie trwogą, że takie inwentarze wymiarów mogą bardzo się różnić, natomiast z pewną rezerwą odnoszę się do możliwości ustalenia jedynej, jedynie słusznej i poprawnej uniwersalnej listy wymiarów (semantycznych) dla każdego języka. Za ciekawy uważam natomiast problem znajdowania zależności między listami wymiarów dla poszczególnych języków. Czy opracowując swoją listę wymiarów dla amharskiego Autorka zastanawiała się nad tym problemem (w relacji amharski–angielski lub amharski–polski)?
3. *Wymiar 6. Modalności: pamiętać–zapomnieć.* Za ciekawą modalność epistemiczną uważam tę, związaną z przywoływaniem własnej pamięci jako źródła oceny epistemicznej. O ile mi wiadomo, nie doczekała się ona jeszcze starannego opracowania w rozważaniach logicznych (pomijając pewne propozycje, funkcjonujące na terenie informatyki). Przypuszczam, że lingwiści (a być może także specjaliści nauk kognitywnych) mieliby w tej materii więcej do powiedzenia. Pewne iteracje wyrażen dotyczących pamięci są naturalne (jak np. stwierdzenie Pana Profesora Jerzego Perzanowskiego, wygłoszone kiedyś podczas Konferencji Historii Logiki w Krakowie: *zaraż, ja pamiętam, że ja to pamiętałem*), pewne zaś są wykluczone z powodu ich dziwaczności lub wręcz bezsensowności. W tabeli epistemifikatorów zamieszczonej w rozprawie *pamiętać i zapomnieć* nie występują, bo zapewne nie było ku temu powodów. Czy Autorka zechciałaby powiedzieć coś o semantyce wyrażen amharskich odnoszących się do pamięci?
4. *Iteracje modalności.* Na stronie 261 rozprawy znajdujemy uwagi, które wiążą się, moim zdaniem, z problemem iterowania modalności. Ta procedura wielce interesuje logików, pokazuje się np. ile iterowanych, wzajemnie nierównoważnych modalności zawierać mogą poszczególne systemy modalne, a także

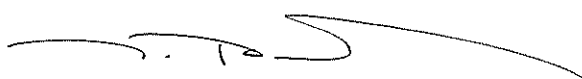
wskazuje się na całkiem realne sytuacje, w których nie można z góry ograniczyć liczby iterowanych modalności. W językach etnicznych wielokrotności modalności w jednej wypowiedzi z reguły brzmią nienaturalnie, oprócz takich stwierdzeń, jak np.: *wiem, że nic nie wiem*, a w odróżnieniu od np.: *myślę, że Ola nie przypuszcza, że sąsiadka podejrzewa, iż Włodek nie jest pewien, kto wie z pewnością, kiedy obecny rząd być może upadnie* (albo nawet z pętlą semantyczną: *myślę, że Ola nie przypuszcza, że sąsiadka podejrzewa, iż Włodek nie jest pewien, kto wie z pewnością, że ja to właśnie myślę*). Jest rzeczą niewątpliwie trudną rozsądne rozstrzygnięcie dotyczące ograniczenia z góry możliwości iterowania modalności w językach etnicznych, ciekaw byłbym jednak, czy Autorka ma jakieś własne przemyślenia w tej materii.

5. *Wnioskowania lingwistyczne*. Na stronie 309 i następujących po niej Autorka odnosi się do warunków poprawności inferencji dotyczących wyrażeń zawierających modalności epistemiczne. W codziennej komunikacji uznajemy jedno zdanie na podstawie innych, przy czym rzecz jasna nie przywołujemy za każdym razem praw logicznych, które miałyby wspierać nasze wnioski. Ponadto, owe wnioski w językach etnicznych bazują często na implikaturach, presupozycjach, itp. Analizą inferencji zajmuje się logika, analizą semantyki wyrażeń języków etnicznych zajmuje się lingwistyka. Analizy te nie zawsze są zgodne, ale właśnie w owych niezgodnościach kryje się z reguły duży potencjał badawczy: motywują one zarówno do opracowywania nowych systemów logicznych, jak i do tworzenia bardziej adekwatnych opisów lingwistycznych. Jeśli chodzi o modalności w logice, to jedną z ważnych technik badawczych jest budowanie różnego rodzaju *kwadratów logicznych* (a nawet bardziej skomplikowanych konstrukcji, w rodzaju np. *oktagonów*). W lingwistyce tego typu konstrukcje znalazły bardzo owocne zastosowania w opisie tzw. *uogólnionych kwantyfikatorów* (*generalized quantifiers*), pozwalając np. ustalić pewne uniwersalia semantyczne dotyczące kwantyfikowania w językach etnicznych. Uważam, że frapującym problemem badawczym byłoby opracowanie podobnych konstrukcji dla modalności epistemicznych rozważanych z perspektywy *lingwistycznej* (semantycznej). Związki między elementami takich konstrukcji (chyba jeszcze nikt nie proponował terminu *kwadraty lingwistyczne*?) nie musiałyby bazować na zależnościach prawdziwościowych (wynikanie, sprzeczność, wykluczanie, dopełnianie, itp.), ale mogłyby odwoływać się do pojęć pragmatycznych, do stosunku mówiącego do treści wypowiedzi. Ciekaw jestem opinii Autorki na temat tego pomysłu.

5 Konkluzja

Sumując, z pełnym oraz wyżej uzasadnionym przekonaniem stwierdzam, że rozprawa *Epistemic Modality in Amharic* Pani mgr MAGDALENY KRZYŻANOWSKIEJ spełnia z dużą nadwyżką ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim z językoznawstwa i niniejszym wnioskuje o dopuszczenie Autorki do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Rozprawa niewątpliwie zasługuje na publikację w całości. Zasługuje również na nagrodzenie jej wyróżnieniem. Pozwolę sobie jeszcze dodać, że w moim przekonaniu (uwzględniając też moje doświadczenia jako recenzenta) rozprawa stanowi osiągnięcie naukowe na poziomie prac habilitacyjnych z językoznawstwa.

Jerzy Pogonowski

Poznań, 16 listopada 2019